

Володимир ЄРШОВ

**ТИПОЛОГІЯ ХУДОЖНЬОГО ФАКТУ В ПОЛЬСЬКІЙ
МЕМУАРИСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ПРАВОБЕРЕЖНІЙ
УКРАЇНИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ**

Художній факт – складно структурований концепт мемуаристичного тексту, де існує багаторівнева система його об'єктивного існування та суб'єктивного використання. Неповнота факту та його емоційність, особливості текстуальної процесуальності та системності, вигаданість, статистичність та динамічність – сутність авторського відтворення та перетворення Правобережного часопростору в польськомовній літературі України доби романтизму.

Первинна функція художнього факту в мемуаристичній літературі – інформування читача про «умовно невідоме». Це може відбуватись як у площині наведення дійсно невідомої, нової інформації, так і надання відомій інформації рис невідомої або нових відтінків у якості доповнення, уточнення, пояснення, нарешті, виправдання. Існування та функціонування художнього факту в мемуаристичному тексті є запорукою підвищення інтелектуалізації тексту, як наслідку переосмислення минувшини, що, в свою чергу, окультно сприяє підсиленню рівня довіри до нього. Мемуарист свідомо чи підсвідомо виступає в ролі спочатку селекціонера фактів, а потім їх творчого реконструктора і, нарешті, творця художнього факту.

Мотивацією таких дій композитора тексту є його головна мета – авторська концепція твору та власний привід, який послужив для творчої інтерпретації випадку. Реконструкція та селекція фактів відбувається, як правило, у двох площинах: як реконструкція події, так і її можливе «руйнування», наприклад, на рівні пропущення або замовчування цілих комплексів фактів з множини подібних. Особливістю їх селекції у значній кількості мемуарів є те, що більшість з них підбираються, щоб не стільки передати характер епохи, скільки стати ілюстрацією або тлом для повідомлення подробиць з особистого життя автора. Наслідком таких дій є, як правило, відсутність систематичності у викладі матеріалу, який komponується в процесі пригадувань, за асоціаціями, що в свою чергу, сприяє посиленню тенденції на збільшення суб'єктивного компоненту тексту.

Сучасною аксіомою сприйняття факту є те, що для мемуарів

характерна неповнота фактів та майже неминуха односторонність інформації^{1, 2, 3}. Підтвердження цієї думки бачимо знаходимо у викладенні деяких «фактів» у «Мемуарах» Г. Олізара. Так, наприклад, автор у своєму творі вказує на те, що вірш «Аюдаг» А. Міцкевича присвячено саме йому: «Його (А. Міцкевича – В. Є.) кримський сонет під назвою „Аюдаг” мені і моєму любовному усамітненню був присвячений»⁴.

Сьогодні, завдяки публікації Станіслава Лемпіцького, який першим припустив ймовірність такого «факту»⁵, майже всі коментарі до цього вірша А. Міцкевича містять посилання на мемуари Г. Олізара^{6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13}. На перший погляд може

¹ Левицкий Л. А. Мемуары // Литературный энциклопедический словарь / Под общей ред. В. М. Кожевникова и П. А. Николаева. – М.: Советская энциклопедия, 1987. – 752 с. – С. 216 – 217. – С. 216.

² Дорошенко В. О. Мемуари // Українська літературна енциклопедія: В 5 т. – Т. 3. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1995. – 496 с. – С. 338 – 340. – С. 338.

³ Lemann N. Pamiętnik // Słownik rodzajów i gatunków literackich / Pod red. G. Gazdy, S. Tyneckiej-Makowskiej. – Kraków: [Universitas, 2006]. – 813 s. – S. 506 – 509.

⁴ Olizar G. Pamiętniki. – Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892. – 300 s. – S. 160.

⁵ Łempicki St. Nowa interpretacja sonetu Mickiewicza «Ajudah» // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – T. VII. – Lwów, 1927. – S. 67 – 71.

⁶ Mickiewicz A. Dzieła wszystkie / Pod. red. K. Górskiego. Wierszy: 1825 – 1829. – Seria 1. – Cz. 2 / Opracował Cz. Zgorzelski. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, MCMLXXII. – 367 s. – S. 192 – 193.

⁷ Mickiewicz A. Dzieła: W 17 t. Wiersze / Opracował Cz. Zgorzelski. – T. 1. – Warszawa: Spółdzielnia wydawnicza «Czytelnik», 1993. – 717 s. – S. 658.

⁸ Мицкевич А. Собр. соч.: В 5 т. – Т. 1. – М.: Государственное издательство Художественной литературы, 1948. – 528 с. – С. 493;

⁹ Мицкевич А. Стихотворения. Поэмы / Перевод с польского. (Библиотека всемирной литературы). – М.: Художественная литература, 1968. – 743 с. – С. 703.

¹⁰ Мицкевич А. Сонеты / Издание подготовил С. С. Ланда. (Литературные памятники). – Л.: Наука, 1976. – 344 с. – С. 236.

здатися, що це повідомлення стало загально прийнятим, обґрунтованим та набуло наукової об'єктивності. Однак, брак «зустрічних» відомостей про роботу А. Міцкевича над цією ліричною мініатюрою та відсутність інших паралельних свідчень, які підтверджували б достовірність повідомлення аюдагського самітника, надають коментарю Г. Олізара дещо односторонній та неповний характер. Мемуаристичність олізарівського факту в контексті загально-історично-літературного контексту, як зауважують у таких випадках, потребує подальшого з'ясування або вивчення, а та інформація, яку мають у своєму розпорядженні коментатори, має характер умовної реальності і умовно реальна саме тому часу, коли вийшов відповідний коментар. Однак, з плином часу ця інформація може бути підтверджена чи спростована, або уточнена або, взагалі, з виявленням нових фактів, – переглянута, що підтвердить повноту або неповноту певного повідомлення.

У цьому конкретному прикладі розповідь Г. Олізара з плином часу набула дещо міфологічного характеру. Але важливість літературного міфу та цього феномену для людської культури розкриває думка О. Ф. Лосева щодо діалектичності міфу. Вчений, зокрема, стверджував, що «з точки зору самої міфічної свідомості ні в якому разі не можна сказати, що міф єсть фікція та гра фантазії... Це не видумка, але найбільш яскрава й найдостовірніша дійсність. Це – цілковито необхідна категорія думки й життя, далека від всякої випадковості та свавілля»¹⁴.

Природа художнього факту в мемуаристично-щоденниковій літературі має загальну закономірність, яка може характеризувати мемуаристичний стиль з точки зору його формування. Мова йде про процесуальність художнього факту в рамках мемуаристичного тексту, який має принаймні декілька стадій свого розвитку, серед

¹¹ Міцкевич А. Вибрані твори: У 2 т. / Пер. з пол. за ред. М. Рильського. Передмова Г. Вервеса. – Т. 1. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1955. – 419 с. – С.

¹² Міцкевич Адам. Кримські сонети. Переклад із польської / Перекл. з пол.; упоряд., передм., комент. та прим. О. Астаф'єва. – К.: Lexikon, 2005. – 44 с. – С. 43.

¹³ Олізар Г. Поезії / Переклад з польської В. Грабовського. Укладання, вступ і примітки В. Єршова. – Житомир: Видавництво «М.А.К.», 1999. – 144 с. – С. 10.

¹⁴ Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – 526 с. – С. 24.

яких можна виділити три найбільш характерні.

Стадія зародження або, умовно кажучи, відносно до мемуаристичного тексту – зовнішня, якій, як правило, передують об'єктивний протосюжет чи протофакт, що відбувся в попередній час, тобто ще до часу створення й роботи автора над своїм текстом. Особливість цього періоду полягає в пригадуванні автором реальних історичних подій, свідком яких він був. Через сито пам'яті, іншими словами, внутрішнього цензора відбувається їх ранжирування за ступенем важливості. Синтезуючи безмірну кількість пережитих побутово-історичних подій автор обирає тільки ті з них, які, з його точки зору, є важливими та гідними писемної фіксації. Той факт, який потрапить у майбутній текст, є, з точки зору автора, надзвичайно важливим, гідним того, щоб пам'ять про нього збереглась у століттях. Це дає можливість стверджувати, що в мемуарах немає випадкових художніх фактів, а факт, який потрапить на сторінки мемуарів, розрахований на безкінечне буття в часі. Вивчення фактів на стадії зародження – є спільним об'єктом дослідження для істориків історії (дозволимо собі таку тавтологію) та істориків-літературознавців, що вивчають біографічні деталі життя мемуариста. В наступній стадії висвітлення факту – внутрішній – відбудеться їх «фахове» розмежування.

Внутрішня стадія функціонування художнього факту є періодом, коли факт проходить через своє перестворення в рамках безпосередньої роботи автора над власним мемуаристичним текстом. Це проміжок між періодами зародження та метаморфоз. У цей час факт вже отримує випробування через чернетковий текст або якийсь споріднений текст, наприклад, лист чи щоденник, та численні усні розповіді, в яких відбувається його сюжетне оформлення та первинні аксіологічні кореляції. Функціональна активність дихотомічної стадії зародження та внутрішнього функціонування факту вимірюється як суспільно-цивільними установками автора, так і його естетичними та аксіологічними уявленнями. Міра функціональної активності кожної зі сторін, безумовно, різна і змінюється у залежності від пріоритетних прерогатив автора. Ця стадія є предметом особливої уваги літературознавців-текстологів, істориків літератури, герменевтиків, біографів, коментаторів тексту, дослідників, що вивчають його стилістику.

У період метаморфоз відбуваються безліч творчих колізій, перипетій, протиборств чи конфліктів конкретного художнього факту, іншими словами, –сюжету-спогаду. Це стадія, де визначається ступень впливу головного задуму (ідеї) мемуаристичного твору, коли факт творчо переоблаштовується і

навіть підлаштовується вже під мемуаристично-щоденниковий текст відповідно головної його концепції, набувачі творчого переосмислення та авторського уточнення, і, як наслідок, – адресності повідомлення. Це, власне, період наочного народження та появи нового факту – факту мемуаристичного, коли поставлена автором мета вирішена в шойно посталому сюжеті. Новоз’явлений мемуаристичний факт набуває власної якості та відмінного життя в новому мемуаристично-текстуальному оточенні, є вже якісно відмінним від первинного факту, що сприяв його створенню. Після його писемно-текстуального оформлення з’являється можливість появи його нових рецепцій та оцінок, як факту художньої реальності, породженої мемуарами.

Період метаморфоз – процес досить складний і неоднозначний. Говорячи про функціонування факту в мемуаристичному тексті, обов’язково треба мати на увазі, що при його авторській інтерпретації задіяний внутрішній виборець, який визначає роль та його місце в особистому житті автора, а звідси – і роль та місце в мемуаристичному тексті. У даному випадку можна (але чи доцільно?!) ставити проблему повноти мемуаристичного факту. Художній факт у мемуаристичній художній літературі, на нашу думку, завжди є, або має бути незавершеним, недовисловленим, неповним, що породжує його спірність і, як наслідок, варіативність потрактування. Період метаморфоз – об’єкт дослідження істориків літератури, її теоретиків, генологів та компаративістів.

Спробуємо проілюструвати процесуальність функціонування факту на прикладі лише одного сюжету з «Мемуарів» Ю. І. Крашевського. Видатний письменник наприкінці життя якось написав: «Одним з найтяжчих було моє життя в Житомирі на Волині під час кураторства в гімназії... Треба було вести боротьбу, і всюди зустрічати відсіч, недобррозичливість, заздрість, підклимові інтриги... Стосунки товариські складались уцілому неприємні... Містечко мало на той час досить життя і було в певних роках залюднене, жваве, розвивалося, стягало мешканців з провінції до себе... Суспільство ділилося на громадки, групки, гуртки, що збіглись з різних сторін світа...»¹⁵.

Так, зовнішнім періодом життя вищенаведеного уривку та поштовхом для роботи письменника над відповідним сюжетом у своїх «Мемуарах» був час життя письменника в 1853 – 1960 рр. у Житомирі. Цей період сьогодні висвітлено в багатьох працях істориків польської літератури, серед яких назвемо М. Пекарського

¹⁵ Kraszewski J. I. Pamiętniki / Oprac. W. Danek. – [Wrocław]: Ossolineum, [2005]. – 484 s. – S. 370 – 371.

«В Губіні й Житомирі»¹⁶, М. Дубецького «Ю. І. Крашевський у Житомирі»¹⁷, А. Бара «Ю. І. Крашевський на Волині»¹⁸, В. Данека «Ю. І. Крашевський. Біографічний нарис»¹⁹, В. Єршова «Ю. І. Крашевський в Житомирі. 1853 – 1860»²⁰ та сотнях інших. Адаптація письменника в Правобережне суспільство відбувалась дійсно нелегко, чисельні побутові проблеми ускладнювались проблемами суспільними та навіть соціально-політичними.

Це все знайшло свій відгук у численних відвертих сповідях у листах Ю. І. Крашевського до рідних. Листування житомирського періоду смутне, часом драматичне, містить багато безутішних нарікань. Це вже другий етап процесуальності фактів – внутрішній. «Житомир величезне пустельне містечко, вигнання для літератури і мистецтв»²¹ або «Житомир невеселе й невлаштоване в побуті містечко»²², – це лише перші й досить помірковані одкровення письменника 1853 року. У 1859 р. внутрішнє незадоволення Юзефа Ігнація звучатиме так: «Мої листи до „Варшавської газети” наразили мене на найлютіші нападки цілої Волині»²³. У статтях до газети містилась нищівна критика житомирського предводителя дворянства К. Мікуліча та волинського дворянства загалом^{24, 25, 26}.

¹⁶ Piekarski M. Józefa Ignacego Kraszewskiego życie i dzieła. – Łwów : Macierz Polska, 1912. – 226 s. – S. 43 – 50.

¹⁷ Dubiecki M. J. S. Kraszewski w Żytomierzu // Dubiecki M. Na Kresach i za Kresami. – Kijów: L. Idzikowski, 1914. – 253 s. – S. 143 – 199.

¹⁸ Bar A. J. I. Kraszewski na Wołyniu // Rocznik Wołyński. – T. IV. – Równe, 1935. – S. 38 – 75.

¹⁹ Danek W. Józef Ignacy Kraszewski: zarys biograficzny. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. – 515 s.

²⁰ Єршов В. Ю. І. Крашевський в Житомирі. 1853 – 1860 // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2000. – С. 4 – 20.

²¹ Kraszewski J. S. Listy do rodziny. 1820 – 1863. – Część 1. W kraju / Opracował W. Danek. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982. . – 533 s. – S. 251.

²² Kraszewski J. S. Listy do rodziny. 1820 – 1863. – Część 1. W kraju / Opracował W. Danek. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982. . – 533 s. – S. 253.

²³ Kraszewski J. S. Listy do rodziny. 1820 – 1863. – Część 1. W kraju / Opracował W. Danek. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982. . – 533 s. – S. 417.

²⁴ Listy J. I. Kraszewskiego do redakcyi «Gazety Warszawskiej». Żytomierz, d. 28 stycznia 1859 r. // Gazeta Warszawska. – 1859. – № 54. – 14 / 26 lutego. – S. 1 – 3.

«Продовжувалася боротьба, і було таке обурення, що мені важко було з'явитись на вулиці»²⁷ – пише до батька письменник. Це лише декілька прикладів внутрішнього руху фактів, що більш-менш передають атмосферу, в якій жив письменник. Додамо до цього проблеми, які пов'язані з друком у 1854 р. на сторінках «Варшавської газети» «Роману без назви» Ю. І. Крашевського, де алюзорно була відтворена житомирська фронда, що також викликало хвилю загострення конфлікту. Потім вийшли «Волинські вечори» (1859) з аналогічною критикою волинського дворянства, що стало поштовхом для нового його цькування. Можемо собі лише уявити, скільки подробиць залишилось за межами подібних письмових згадок.

У період метаморфоз уже відбулось узагальнення цих та багатьох інших фактів і текстуальне розміщення їх на сторінках «Мемуарів» Ю. І. Крашевського підсумкового, творче переробленого факту: «Одним з найтяжчих було моє життя в Житомирі на Волині»...

Як бачимо, остаточна редакція факту, пов'язаного з підсумком житомирського періоду у цілому, пройшла довгий шлях у декілька десятиліть. Численні листи, газетні статті, рефлексії в «Романі без назви» і в мемуаризованих «Волинських вечорах» – це далеко не повна ілюстрація процесуальності художнього факту, від конкретного та одиничного – до узагальненого та переосмисленого. Ми оперлися при ілюстрації цього уривку з мемуарів Ю. І. Крашевського лише на факти з доробку самого письменника. Однак, можна безкінечно поглиблювати ілюстрацію мемуаристичного уривка Ю. І. Крашевського спогадами інших учасників тих подій, серед яких мемуари Т. Бобровського, Е. М. Галлі, С. Івановського, К. Качковського, та багатьма іншими, що також яскраво слугуватиме розгорнутою ілюстрацією до кожної з фаз процесуальності наведеного факту, демонструючи всі перипетії та конфлікти лише одного сюжету з «Мемуарів» Ю. І. Крашевського.

²⁵ Listy J. I. Kraszewskiego do redakcji «Gazety Warszawskiej» // *Gazeta Warszawska*. – 1859. – № 99. – 1 / 13 kwietnia. – S. 3 – 4.

²⁶ Korrespondencya «Gazety Warszawskiej». Żytomierz, 15 kwietnia 1859 r. // *Gazeta Warszawska*. – 1859. – № 129. – 4 / 16 maja. – S.

6.

²⁷ Kraszewski J. S. Listy do rodziny. 1820 – 1863. – Część 1. W kraju / Opracował W. Danek. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1982. . – 533 s. – S. 419.

Особливе місце серед художніх фактів мемуаристичного тексту займають так звані вигадані факти, фактологічна фікція або окомиллювання, нарешті, так би мовити, «пересмикування фактів», тобто такі художні факти, які створені тільки завдяки художній уяві мемуариста. Відміна між художнім мемуаристичним фактом та вигаданим мемуаристичним фактом пояснюється наявністю або відсутністю протосюжету чи протофакту. В такому випадку зовнішнім, внутрішнім та періодом метаморфоз створення фікційного факту є тільки уява самого митця. Уточнимо, що всі факти мемуаристичного тексту створені за допомогою творчої уяви автора, але рівень її впливу різний, а в основі їх, як вже говорилося, лежить якийсь факт чи подія з реального життя. Вигаданий факт, як правило, вбраний у шати правдивих художніх фактів, розміщений та знаходиться в сюжетній зв'язці між ними, що дозволяє йому «сховатись» у правдоподібному оточенні. І це також властива та органічна особливість мемуаристичного твору, а разом з тим – адекватний продукт творчого процесу. У такого випадку мова вже має йти про стилізацію певної події, сюжету чи навіть твору під мемуарно-щоденниковий жанр.

Так, Г. Олізар у своїх мемуарах дуже хоче, щоб датою його народження вважався день 3 травня²⁸, з метою чого навіть «цитує» в тексті свого твору фрагмент метрики з датою про своє народження. Фактично ж датою народження письменника був день 2 травня 1798 р.^{29, 30}, про що свідчить запис у метричній книзі Коростишівського парафіяльного костюлу (Державний архів Житомирської області. – Ф. 146, оп. 1, од. зб. 4238. – Лист 116 – 117 зв.). Густав Олізар про це добре знав, оскільки 6 травня 1850 року особисто брав з архіву Луцько-Житомирської римо-католицької духовної консисторії завірену копію цього документу за № 2078. Однак, прагнення мемуариста «перетворити» дату свого народження досягли цілі. Сьогодні немає жодної енциклопедії у

²⁸ Olizar G. Pamiętniki. 1798 – 1865. – Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892. – 300 s. – S. 2.

²⁹ Ершов В. Из сторінок російсько-українсько-польських зв'язків. А. Фелінський і Г. Олізар на Україні // IX Республіканська славістична конференція. 12 – 14 травня 1987 р. «Великий Жовтень і розвиток духовної культури слов'янських народів». Тези доповідей і повідомлень. – Т. 2. – 154 с. – С. 7 – 8. – С. 7.

³⁰ Ершов В. Новые сведения о жизни и деятельности Г. Ф. Олизара на Украине // Stosunki kulturowo-literackie polsko-wschodniosłowiańskie / Pod red. K. Prusa. – Rzeszów: Wydaw. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1995. – 368 s. – S. 97 – 106.

світі, яка б не повірила Густаву і не розмістили на своїх шпальтах саме цю дату, створену художньою уявою. Сам коростишивець пояснює дату свого народження тим, що саме цей день, маючи на увазі Конституцію 3 Травня, «в історії мого краю пам'ятку великої слави і ще більших нещастя по собі залишив»³¹. Мотивація цієї «перестановки» дат досить прозора, – причетність до видатних історичних подій, нехай навіть не пряма, а окультна, однак, для життя мемуариста вона була, мабуть, дуже значущою і вагомою.

Парадоксально, але саме 3 травня 1791 р. народився Генрік Жевуський, неперевершений письменник і мемуарист свого часу, для якого цей факт був не те що другорядним, а навіть таким, про який він сам ніде не згадував. Видатний чуднівчанин не бачив у збігу дат ніякого кабалістичного змісту чи символічного значення. Ми не маємо у своєму розпорядженні жодної рефлексії Г. Жевуського щодо до дати свого народження. Іншими словами, він просто не звертав на неї увагу, вона для нього була просто календарною датою і все... Однак, чомусь саме на цю дату, як знакову у житті Г. Жевуського, звернув увагу його побратим-земляк, видатний письменник доби романтизму – Ю. І. Крашевський у персоніфікованих спогадах про чуднівчанина. Так, говорячи про дату народження Г. Жевуського, Юзеф Ігнатій, зокрема, написав: «для людини ця дата народження особлива»³². Однак, у чому полягає особливість зв'язку між цією датою та життям людини Ю. І. Крашевський не пояснює, тим самим переносючи змістовність цього факту в площину підтекстового замовчування.

Г. Олізар заради причетності до великої події йде на пересмикування факту, Ю. І. Крашевський намагається розгледіти в ньому зумовлений підтекст, а для Г. Жевуського його взагалі не існує! Дивні підходи, чудернацькі мотивації, нарешті, витончені примхи й забаганки гри з фактами – також є об'єктивним фактом (!) літературного процесу, а, разом з тим, – і komponування мемуаристичного тексту. Сам Г. Жевуський якось написав: «Розповсюджені помилки не перетліються ніколи в правду, а могутність людського розуму витримає боротьбу з кожним

³¹ Olizar G. Pamiętniki. 1798 – 1865. – Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892. – 300 s. – S. 2.

³² Bolesławita B. Henrik hr. Rzewuski. 3 maja 1791 – 29 lutego 1866 // Rzewuski H. Próbkі historyczne. Dzieło pośmiertne. – Paryż: Księgarnia luxemburska, 1868. – 179 s. – S. I – XL. – S. III.

найдрібнішим фактом»³³. Це, говорячи про довіру чи не довіру до авторського тексту, в сукупності потребує поглибленого аналізу та критичного підходу, що зрештою обов'язково породжує текстуальні уточнення до мемуаристичного тексту.

Процесуальність художнього факту в мемуаристичному тексті має ще одне характерне виявлення. Потрапляючи до тексту, факт набирає свого особистого внутрішнього життя, яке має дві стадії існування з якостями статичними та динамічними.

Статична якість процесуальності художнього факту в польськомовній мемуаристичній літературі Правобережжя має номінативний та, так би мовити, фоновий характер. Фоновий характер – це субстантивована номінація, позначення середи, оточення або, умовно кажучи, – часу та простору, де й у якому розгоргатиметься подія, яку має повідомити автор-наратор. Мета статичного використання фактів об'єктивної реальності полягає в тому, що таким шляхом автор мітить ареал перебування ліричного героя мемуаристичного тексту, який веде нарацію. Відповідно до особливостей підсвідомості та асоціативності мислення реципієнта твору, використання автором фонових позначок тягне за собою низку історичних асоціацій, регіональних суспільно-політичних подробиць і, нарешті, аксіологічну структурованість.

Ілюстрацією такого твердження може бути початок мемуаристичної повісті Ю. Коженювського «Пан Стольниківич»: «Сучасна волинська губернія, що займає ту частину багатой та врожайної України, яка простягнулася від Радомисля до Дніпра, йде аж до Черкас і Чигирин, в минулі часи ділилась на два воєводства – Волинське та Київське, кожне з яких займало по три повіті...»³⁴ і так далі за текстом протягом шести сторінок розгорнутої експозиції. Автор ґрунтовно повідомляє читачу подробиці адміністративного поділу краю, економічний стан губернії, пригадує біографічні відомості відомих магнатських родин, розповідає про особливості існування католицького костюлу, розвиток освіти в краї, звичаї, історію та особливості

³³ Rzewuski H. Pamiętniki Bartolomieja Michałowskiego od roku 1786 do 1815. – T. 1. – Warszawa: Nakładem S. H. Merzbacha, 1858. – 189 s. – S. II.

³⁴ Korzeniowski J. Pan Stolnikowicz // Korzeniowski J. Dzieła. Wydanie zupełne pod kierunkiem redakcyi «Kłósów». – T. 5. – Warszawa: Nakładem i drukiem S. Lewentala, 1872. – 552 s. – S. 1 – 159. – S. 1.

життя на Правобережжі та багато інших об'єктивних фактів, які, умовно кажучи, за змістом інформаційності наближаються до енциклопедичного довідника чи наукового висвітлення. Мета цього пишного нашарування історичних, географічних, адміністративних, геральдичних і т.п. фактів, які по суті могли бути відомі тогочасному читачу але за іншими джерелами. Однак, за задумом митця слова, повинні були саме в цьому контексті підсилити достовірність наступної нарації героя гавенди Бенедикта Ольшанського, адаптувати читача до екзотичного (східного – з точки зору читача центральної Польщі) простору та донести своє бачення минулого та сучасного станів східних земель Речі Посполитої. Крім цього, в тексті твору будуть ще неодноразові вкраплення фонового фактажу: Кременецький лицей (с. 6), гирло річок Кам'янки й Тетерева (с. 7), житомирський трактир Схабовського (с. 9), кухар Генріха Жевуського з Чуднова (с. 13), костьол Бернардинів у Житомирі (с. 23), названо безліч прізвищ волинян, серед яких: Браницькі, Вороничі, Ганські, Гіжицькі, Жевуські, Ілінські, Люмомирські, Олізари, Пауші, Потоцькі, Прушинські, Сангушки, Сапегі, Чацькі та багато, багато інших. Ці статичні факти фонового характеру покликані надати твору Ю. Коженювського ефект правдивості художнього тла, мемуаристичної достовірності й реальності подій. І треба визнати, що це автору з успіхом вдалося.

Відносно спрощеною формою динамічного руху художнього факту можна вважати його кількаразова повтореність у межах певного тексту. Як вже говорилося, вірш А. Міцкевича «Аюдаг», за свідченням Г. Олізара, присвячено саме йому, нагадаємо: «Його (А. Міцкевича – В. Є.) кримський сонет під назвою „Аюдаг” мені і моєму любовному усамітненню був присвячений»³⁵. Для того, щоб підвищити правдивість цього факту мемуарист через кілька сторінок знову повторює його, але вже в новій інтерпретації: «Я жив тоді у собі та в болісних спогадах, які розвинули поетичну фантазію, якій я віддавався. Ось тоді я написав спогади»³⁶, які, коли частина їх побачила світ друком, були оголошені плодом мого пустельництва. Чи на думку читачів я був визнаний за поета,ву тому сумніваюсь, але що не жив звичайним способом мого життя, то безсумнівно. Бо ж саме так привітав мене Міцкевич у своєму

³⁵ Olizar G. Pamiętniki. – Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892. – 300 s. – S. 160.

³⁶ Olizar G. Spomnienia. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840. – 61 s.

сонеті „Аю-Дар”: „Так і ты гэвнне, о поето млоды! etc”»³⁷.

Повторювання, як відомо, дуже поширена й досить традиційна форма для найкращого запам’ятовування якоїсь інформації. Але подвійне, потрійне використання якогось факту вимагає такту, смаку й, безперечно, вмотиваності, щоб не бути нав’язливим. Щодо цього олізаровського повідомлення, то зазначимо, що Густаву смаку й почуття міри дійсно ніколи не бракувало. Його вміння розмішувати художні факти в потрібному місці і в потрібний час дозволило автору досягти всіх поставлених цілей, починаючи від «перетворення» дати свого народження, присвяти міцкевичового сонету та багатьох інших текстуальних інспірацій. Таким чином, повторюваність факту надає йому нових якостей, різноманітних відтінків, сприяє міцному закріпленню його в пам’яті реципієнта, що творить певну градацію фактів: фоновий (не дуже важливий), важливий, дуже важливий, надзвичайно важливий та інші, породжує динамічну зміну емоційного настрою читача, збагачення можливих оцінок, нарешті, програмує його естетичне сприйняття та інтелектуальне навантаження.

Інший характер динамічного руху фактажу спостерігаємо у «Волинських вечорах» Ю. І. Крашевського. Письменник згадував: «Вечорами також збирались ми з приємними товаришами і друзями за десертом, вели довгі розмови, які мали неспішний або навпаки жвавий характер, під час яких найгарячіші проблеми неодноразово обговорювали за столом. І чи загостилися ми на ганку в Грудку або Губині, чи в садочку житомирського дому або ходили ми по віленським бульварам... скільки ж то залишилось згадок з тих наших прогулянок і розкішних розумових забав!..»³⁸. Звертання до минулого через лірично-суб’єктивну сублімацію міст і містечок, десерту або бульвару, які в цьому випадку не несуть жодного просторової локалізації або предметної значущості, лише призвані проілюструвати внутрішній стан автора-наратора та посилити емоційну домінанту спогадів, іншими слова, підготувати тло для наступних мемуаристичних сюжетів типу: «З тих, з якими мені було так мило в грудівському садочку проводити вечори, святої пам’яті, – Ігнатій Головінський спочиває у вологій землі над Невою, поштивий Юстин Маєвський на пагористому цвинтарі в Дубно, непокаяний Казиміж Коморницький біля костьолу в

³⁷ Olizar G. Pamiętniki. – Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1892. – 300 s. – S. 175.

³⁸ Kraszewski J. I. Wieczory wołyńskie. – Lwów: W drukarni zakładu im. Ossolińskich, 1859. – 189 s. – S. 3.

Тайкурах... не хочу рахувати їх ще більше»³⁹.

Ці мемуаристичні уривки з «Волинських вечорів» Ю. І. Крашевського, на відміну від експозиції «Пана Стольніковича» Ю. Корженьовського, не творять історичне тло знаковими подіями та фактами. Художній факт, у цьому випадку, залишається художнім фактом, але він «розмитий», позбавлений індивідуальності і, так би мовити, підсумовуючий. Він дійсно містить інформацію про те, колись відбувались зустрічі, де і з ким. Однак, не передає їх індивідуальної відмінності, не насичує їх мемуаристичною конкретикою. Не конкретна зустріч, а узагальнені зустрічі, не конкретна розмова, а узагальнені розмови – особливість подібних повідомлень фактів. Динамічність їх виявляється у пролонгації його «настрою» на всю наступну розповідь через передачу внутрішнього світу автора-наратора, його персонального стомленого, дещо сумного, бачення минулого життя, тлінності сучасності, створення атмосфери розчарованого та сумного філософського повідомлення, що повністю співвідноситься з поетикою романтизму.

Динамічний художній факт саме в такому контексті може мати потужний алюзорний характер. Алюзорність – це, з одного боку, спроба об'єктивізації факту, з іншого, – максимальне його узагальнення. Залишається ефект недомовленості, якогось втаємничення, що залишилось відомим лише обраному колу свідків, як це видно зі спогаду Ю. І. Крашевського. В такому обарвленні факт містить «надію» на перспективне прочитання. Для читача залишається сподіватись, що автор можливо колись повернеться до цього сюжету й докладно розповість про зміст розмов у Грудку, Губині чи в садочку житомирського дому. Не виключаємо також, що це було відомо певному колу читачів саме цього сюжету і, можливо, не потребувало саме в той час додаткового коментарю. Але все ж таки алюзія найчастіше губиться в минулому і відбувається неможливість її реінкарнації вже навіть для багатьох з тодішніх свідків. Сьогодні важко, а часто просто неможливо прочитати деякі алюзії тієї доби, їх можна відчутти, але зміст пережив певну трансформацію і підтекст інформації став, на жаль, абсолютно недоступним.

Слід звернути увагу ще на одну важливу художню особливість факту в мемуаристичному тексті – його психологічно-емоційну складову. Є. Фелінська – автор «Спогадів з подорожі до Сибіру й

³⁹ Kraszewski J. I. *Wieczory wołyńskie*. – Lwów: W drukarni zakładu im. Ossolińskich, 1859. – 189 s. – S. 4.

перебування в Березові» акуратно хронометрує весь текст спогадів, який починається 11 березня 1839 р. виїздом з Києва й завершується щоденниковим записом про приготування до від'їзду від 13 червня 1841 р. в Березові. Використання дат, як факту часового хронометражу, в цьому випадку – це не тільки прагнення достовірності й точності. Авторка майстерно використовує ще одну його окультну особливість, яка притаманна саме художньому факту – емоційність, як елемент передачі психологічного стану. Річ у тім, що на якомусь етапі сприйняття простору чи часу людське уявлення втрачає адекватне уявлення про нього та розуміння. Якщо, наприклад, сказати, що від Києва до Тобольська більше трьох тисяч кілометрів, то для більшості людей XIX століття ця цифра втрачала логіку й змістовність, бо значний прошарок людства у той час пересувався, як правило, у межах лише свого маєтку, відвідував найближчих сусідів, і, як крайній випадок, – їздив у дальню путь – до губернського центру. Тому тогочасному читачеві уявити відстань у три тисячі кілометрів було практично неможливо. Цифра губила реальність, а разом з нею змістовність і перетворювалась у казкові «тридев'ять земель».

Десь інтуїтивно відчуваючи таку психологічну особливість читацького сприйняття, автор, у цьому випадку Є. Фелінська, застосовує паралельну метричну систему, з більш зрозумілим для читацького уявлення хронометражем. Засланець пише, що прибула до Тобольська 11 квітня 1839 р.⁴⁰, тобто примусовий подорож тривав один місяць майже цілодобово без перерви! У такому контексті використання факту в мемуаристичному тексті набирає яскраво вираженого сенсорно-перцептивного сприйняття. Вплив його на реципієнта вже більш логічно зрозумілий і вмотивований, має відмінні характеристики, оскільки читач добре уявляв, що таке місяць «подорожі» по сто кілометрів на день в арештантській кибитці по тогочасним дорогам і чого це варте. Психологічний підтекст «тиску» художнього факту, емоційні особливості його подачі в мемуаристичному тексті – власне й надає мемуарам властивості художньої літератури. Застосування чи використання художніх фактів з потужним психолого-емоційним впливом мало велику аксіологічну значимість, на що звернув увагу ще Ю. І. Крашевський, коли в передмові до «Спогадів з мого життя» М. Будзинського визначив вартість його мемуарів у тому, що вони

⁴⁰ Felińska E. Wspomnienia z podróży do Syberji i pobytu w Berezowie. – Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1850. – 329 s. – S. 30.

містять «багато фактів великого психологічного значення»⁴¹.

Низку однотипних фактів, чи фактів одного тематичного ряду можуть складати дещо більший структурний компонент тексту – систему подій. Мета системного аналізу художніх фактів полягає у прагненні переходу від суб'єктивного їх трактування до їх об'єктивізації через надання їм, так би мовити, типового характеру. Системність, як важливий композиційний елемент тексту чи текстів, має потужний вплив не тільки на механізм сприйняття читача, але й є засобом досягнення об'єктивності, достовірності, нарешті, правдивості певних системних фактів. Прийом багаторазового вживання однотипних чи тотожних фактів у мемуаристичних текстах дозволяє роздивитись усі його особливості та нюанси, глибше та довше утримати його емоційне враження, вплинути або спробувати змінити чи контекстуально уточнити традиційну точку зору на цей факт і таким чином надати йому рис об'єктивності.

Цей процес руху від одиничного до системного – завжди художньо суб'єктивний. Він був і є вторинним до історичного факту чи історичної події. Але задля справедливості треба визнати, що мемуарист, як правило, і не прагне бути першовідкривачем факту. Однак, суб'єктивність, як притаманна субстанція мемуарно-щоденникових жанрів та наративно-хронологічного стилю в цілому у мемуаристичному тексті через системну подачу поодиноких фактів, створює з них певну типологію, що, в свою чергу, є спробою їх систематизації. У цьому контексті наголосимо, що факт історичний – не є протиставленням факту художньому. Це не полярні ряди, а швидше взаємодоповнююча єдність, кожен компонент якої залежить один від одного та породжує певну систему. Накопичення фактів та взаємовпливи між ними – є процесом як художньої літератури, так і наукових розвідок, що в результаті значно збагачує уявлення про час, простір, і, ширше, – добу.

Проілюструємо системність мемуаристичного факту на прикладах висвітлення фактів пияцтва в тогочасних польськомовних мемуарах. В «Мемуарах» Я. Д. Охоцького цій проблемі присвячено декілька композиційно завершених сюжетів та навіть окремий розділ «Пияцтво і т.д.». За повідомленням мемуариста, ця проблема стала вже актуальною на Правобережжі з

⁴¹ Budzyński M. Wspomnienia z mojego życia. – Т. 1. – Poznań: Nakładem księgarni Jana Konstantego Zupańskiego, 1880. – 453 s. – S. VI.

кінця XVIII століття. Я. Д. Охоцький пригадує: «Під кінець минулого століття в дурну звичку пияцтво увійшло так, що в гродських і земських судах по двісті, по триста записів від каденції до каденції залягали»⁴², «У вині в ті часи топилася пам'ять особистості»⁴³, «Пан Лінський за обідом о десятій годині випивав шість пляшок французького вина, за другим обідом о другій годині – ще шість, вечером – третю шістку. Крім цього, перед кожною такою трапезою випивалось пів кварта горілки з найвищим ступенем міцності»⁴⁴. Кароль Міцовський підтверджує: «Іли багато, а пили ще більше, без розбору, чи то вино, чи мед, чи горілку, все добре було»⁴⁵. Такі ж фати знаходимо в іншому джерелі: «Бенкетували ми безтурботно, і жилося нам добре у ті часи, відповідно до прислів'я: „За короля Собка (Собеського – В. С.) не було у полі ні снопка, а за короля Саса чоловік їв і пив та розпускав паса» („Za krola Sobka nie bylo w polu snopka, a za krola Sasa czlowiek jadal, pil i popuszczal pasa”). Пити тоді було для всіх звичним: у панів і у дрібної шляхти, у духовних і світських, у суддів і адвокатів, у військових і цивільних; а хто відмовлявся, того вміли й примусити»⁴⁶. По-іншому розвиває думку Г. Жевуський: «Український (Київської губернії – В. С.) сільський люд, який перед 1796 р. був дуже заможним, поступово не лише зубожів, але й у багатьох великих землеволодіннях дійшов до

⁴² Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego. – Т. 1. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1857. – 444 s. – S. 53.

⁴³ Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego. – Т. 1. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1857. – 444 s. – S. 54.

⁴⁴ Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego. – Т. 1. – Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1857. – 444 s. – S. 58.

⁴⁵ Pamiętnik pana Karola Micowskiego // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa, 1845. – S. 70 – 250. – S. 144.

⁴⁶ Симон Закревський. Рассказ современника-поляка о походах против гайдамак // Записки о Южной Руси. – Т. 2. – СПб, 1857. – С. 108 – 141. – С. 114.

найсоромливішої злиденності»⁴⁷. Особливою відомістю в ті часи користувалось містечко Брусилів, де виготовлялась відома на всьому Правобережжі солодка горілка⁴⁸, яка навіть потрапила на сторінки творів К. Гейнча⁴⁹, М. Чайковського⁵⁰ та багатьох інших мемуаризованих текстів. Чи можна при такому навіть побіжному наведенні прикладів вважати проблему пияцтва в кінці XVIII – початку XIX століть об'єктивним художнім фактом, що історично закріпився. Умовно кажучи, так!

Таж сама епоха, ті ж самі її свідки, однак Вацлав Борејко в своїх мемуарах однозначно стверджує, що оковиту ніхто не брав до губ⁵¹, а коли вживали вино, то обов'язково додержувались релігійної моральності⁵². Є й інше свідчення того ж самого Кароля Мішовського, який, говорячи про селян з типового тогочасного села, нотує «селяни були працьовитими, тверезими, моральними, і, крім якогось одного, ніколи не було в тому селі гультая, злодія, п'янички, або злиденного»⁵³. Друга система фактів – діаметрально протилежна вищенаведеним свідченням. Знову постає запитання, чи, спираючись на ці наведені художні фати, можна говорити про відсутність об'єктивних фактів пияцтва в кінці XVIII – початку XIX століть на Правобережжі. Умовно кажучи, також так! Подібні приклади можна безкінечно множити й додавати до кожної зі сторін, поглиблюючи проблему. І це були і є правдиві факти тієї епохи.

Однак, поглибимо спостереження. У наведених випадках

⁴⁷ Rzewuski H. Pamiętniki Bartolomieja Michałowskiego od roku 1786 do 1815. – Т. 3. – Warszawa: Nakładem S. H. Merzbacha, 1858. – 178 s. – S. 151.

⁴⁸ Похилевич Л. И. Сказания о населенных местностях Киевской губернии. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2005. – 642 с. – С. 140.

⁴⁹ Heincz K. Młodzież tegoczesna. – Kijów, 1841. – 58 s. – S. 26.

⁵⁰ Czajkowski M. – Т. IV. Owruczani, powieść historyczna z roku 1812. – Lipsk: F. A. Brockhaus, 1863. – 315 s. – S. XIII.

⁵¹ Pamiętnik pana Wacława Borejko o obyczajach i zwyczajach // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa, 1845. – S. 1 – 70. – S. 60.

⁵² Pamiętnik pana Wacława Borejko o obyczajach i zwyczajach // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa, 1845. – S. 1 – 70. – S. 52.

⁵³ Pamiętnik pana Karola Micowskiego // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. – Warszawa, 1845. – S. 70 – 250. – S. 110 – 111.

виникає колізія бінарного протиставлення, коли певні елементи системи, в цьому випадку художні факти, мають полярний характер і взаємно суперечать один одному або вступають в конфлікт один з одним. Але будемо пам'ятати, що це лише елементи тільки однієї підсистеми, яка в першому блоці наведених прикладів умовно була названа «п'яцтво». Об'єктивності заради, мусимо позначити другу її споріднену частину: підсистема з умовною назвою «тверезість». І тільки в цьому випадку при умові їх розгляду як органічної приналежності до єдиної макросистеми «п'яцтво / тверезість» наведені факти названих підсистем можуть набрати логічної закінченості й цілісності. Таким чином, розгляд одного будь-якого художнього факту поза межами певної системи, неминуче приведе до його неповноти та односторонності, що потягне за собою знищення його аксіологічної значущості. Впізнання системи, організація мемуаристичного системного концепту, наділення її логічною змістовністю – запорука об'єктивного пізнання художніх мемуаристичних фактів, як органічних елементів усього організму, і як результат усього мемуаристичного тексту.

Однак, використання фактів тільки з однієї підсистеми – було досить поширеним явищем правобережної мемуаристики доби просвітництва й романтизму. Саме таке однобоке їх застосування вело до створення та поширення багатьох стереотипів у мемуаристичних текстах. Серед найвідоміших були, наприклад, такі стереотипи: «минулий час – кращий за сучасний», «Україна молоком і медом сповнена», «польський шляхтич і український селянин – друзі», «росіянин – ворог», «торговець чи фактор – єврей брехун» та ін. Безперечно, тогочасна мемуаристка містить безліч прикладів для підсилення кожного з цих стереотипів. Однак, характерною їх властивістю була односторонність підбору до заздалегідь створеної концепції, задля якої поодинокий факт знаходив свого типологічного побратима в ряду подібних і входив у підсистему. Така візія певних художніх фактів, на перший погляд, здається об'єктивною і, так би мовити, правдивою. Однак, об'єктивний аналіз мемуаристичних фактів вимагає обов'язкового відтворення протилежної підсистеми, і вже тільки після цього можливий комплексний системний аналіз фактів та наближення до аксіологічних пріоритетів епохи.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що факт у польськомовному мемуаристичному мегатексті Правобережжя проживає досить складне життя. Спираючись на минулі спогади-пригадування, на якісь попередні нотатки, інші усні чи письмові свідчення, залишаючи все дрібне й другорядне, має тенденцію до узагальнення в статичному чи динамічному подійному оточенні,

виступає вже підсумковим художнім фактом певного періоду і, разом з тим, новим фактом нового текстуального втілення. Тому, випробувавши певні періоди від зародження до метаморфоз, пройшовши горнила синтезу, перипетії, що неминуче породжують його неповноту, надуманість чи вигаданість, набувши текстуальної системності в поєднанні з емоційною насиченістю, художній факт в мемуаристичному тексті є не тільки інтелектуальним свідченням епохи, а швидше – відображенням емоційної напруги часу та, разом з тим, естетичної рефлексії читача.

Художественный факт – сложно структурированный концепт мемуаристического текста, в котором существует многоуровневая система его объективного существования и субъективного использования. Неполнота факта и его эмоциональность, особенности текстуальной процессуальности и системности, выдуманность, статистичность и динамичность – данность авторского воссоздания и пересоздания Правобережного хронотопа в польскоязычной литературе Украины периода романтизма.

Literary fact is a intricately structured concept of the memoirs text, that has a multilevel system of its objective existence and subjective usage. Fact imperfection and its emotionality, peculiarities of the text processuality and consistency, its fable, statistical character and dynamism – turns up as entity of the authors creation and re-creation of the Pravoberezhzhia chronotopos in Polish – language literature of Ukraine during the Romantic movement period.